

„BÍZZÁL BENNÜNK, ZARÁNDOK...”
TERMÉSZETFILOZÓFIA ÉS POÉZIS NOVALISNÁL

VALASTYÁN TAMÁS

I.

Ha azt állítom, hogy Novalis poétikus természetfilozófiájának vagy filozofikus természetpoézisének kulcsszava, hívószava a bizalom, azaz a kölcsönös vonzódás a közelség, sőt a közvetlenség terében, a lelkesült egymásra-hangolódás az inverzív inspirálódás mozgásában – akkor ezzel rögtön bevonom magunkat a bizalom spiráljába, vagy stílszerűbben fogalmazva (hommage à Novalis és barátai), arabeszkjébe. Merthogy mindig már egy bizalmi/bizalmatlansági diskurzusban vagyunk benne. Ha olvasunk, hallgatjuk egymást, fürkesszük gyanúsán egymás tekintetét, átvesszünk gyanútlanul egymástól gondolatokat, egyúttal a bizalom vagy bizalmatlanság közegében vagyunk. Hermeneutikai légkör ez a javából, s ezen értelmezési mozzanatok nem pusztán a gyanú árnyékolja, hanem a bizalom is bevilágíthatja.¹

Csakhogy abban a világban, ahova most szándékozunk belépni, nem egy személy kéri vagy uram bocsá feltételezi a bizalmat, hanem egy természeti entitás, egy erdő, egy hegy vagy éppen egy ibolya.

Augsburg terület el tornyaival amott. Távol, a látkörön csillant meg a félelmetes, titokzatos folyó tükre. A rengeteg erdő vigasztaló búskomolysággal hajolt a vándor fölé; a nagy ormú hegység olyan sokat jelentően emelkedett a sík fölé, mintha mindketten így szólnának: „Rohanj csak, folyó; úgysem tudsz előlünk menekülni. Én szárnyat bontó hajókkal úzlek. Én pedig megtörlek és megállít-

¹ Hogy megelőlegezzek egy későbbi, voltaképpen a gondolatmenet egésze szempontjából mellékes szereplőt, a macskát – bár ha itt van egyáltalán, akkor meg hogyan lehetne mellékes?! –, idézném Somlyó György egy kissé sartréianus beütésű macska-hermeneutikai alapvetését. *A macska tízezer létezmódjából* a hármas számú módot, azaz ... *mint egzisztenciát*: „mindig önmaga csúcsán / mindig önnön végletein / mint aki csak a tökélyt ismeri / a tökéletes lazítás után / a tökéletes figyelem / önmaga kétszeresére / nyúlva a bizalomtól / önmaga felére / húzódva a gyanakvásban / egyetlen iramodással / pattan át / a maximális pihenésből / a teljesítmény maximumába / szabad járása van / a létből a semmibe / a semmiből a létbe”. Somlyó György: *Részletek egy megírhatatlan versesregényből*. Budapest, Magvető, 1983. 144.

lak és elnyellek az ölemben. Bízzál bennünk, zarándok; ő nekünk is ellenségünk, akit mi magunk hívtunk létre; hadd fusson zsákmányával, előlünk nem tud elmenekülni!”²

Az *Ofterdingen* eme szöveghelyén, a második részt nyitó Astralis-éneket követő második bekezdésben az erdő és a hegy szólítja meg közvetlenül a vándor főhóst: „Bízzál bennünk, zarándok...” A későbbiekben megpróbálom részletesen elemezni ezt a szöveghelyet, s bemutatni pl., hogy miért véli/érzi úgy az erdő és a hegy, hogy bizalmatlan velük szemben *Ofterdingen*-ben, s miért beszélek közvetlenségről, miközben az allegorizáló beszédmód („mintha mindketten így szólnának” [„beyde schienen zu sagen”³]) éppen hogy a közvetettséget erősíti fel. Egyelőre még csak regisztráljuk azt, hogy e helyt nem valamiféle személyközi, hanem *létezőközi* szervezőerőként reprezentálódik a bizalom.

Vagy ha beleolvasunk *A szájszi tanítványok*-ba, akkor is hasonló tapasztalat ér bennünket: létezők között – tehát nem kizárólag emberekre vonatkozóan – szerveződik a bizalmi viszony:

Jácint és Rózsavirág szüleinek háza közel állt egymáshoz; s midőn a maguk ablakában állva töltötték az éjszakát, az egeret hajkurászó macskák megpillantották őket, s oly hangosan kuncogtak-virgonckodtak, hogy azok meghallották s meg is orroltak érte. Az ibolya bizalmasan megsúgta a számcának, a számcó továbbadta barátjának, az egresnek, az meg visszahúzta tüskéit, ha Jácint arra vette útját.⁴

Így hát a bizalom hermeneutikai érvényességét szükségesnek tartom kiterjeszteni természetfilozófiai irányban, azzal a megszorítással, hogy nem valamiféle panteizmus vagy szinkretizmus jegyében gondolom ezt a kibővítést, hanem egy még-éppen-nem modern, de már-nem-is premodern kozmológia vagy fiziológiai világsz pszichológia jegyében, amely – egyébként Novalistól származó – meghatározások a költő-filozófusnál a transzcendentális poézisban találnak harmonikusan egymásra.

² Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. Fordította Márton László. Budapest, Helikon, 1985. 130.

³ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. In. Uő.: *Schriften 1. Das dichterische Werk*. Herausgegeben von Paul Kluckhohn und Richard Samuel unter Mitarbeit von Heinz Ritter und Gerhard Schulz. W. Kohlhammer, Stuttgart, 1977.³ 320.

⁴ Novalis: *A szájszi tanítványok*. Fordította Magyar István. Vulgo, 2002. 1. 222.

II.

A novalisi transzcendentális poézisban újraformálódó kozmológia vagy fiziológiai ismérveket mutató világpszichológia, illetve egy szinkretikus, holisztikus vagy panteista modell közötti különbség, azt gondolom, kardinális. Hardenberget persze sok tekintetben összefüggésbe lehet hozni a szinkretikus gondolkodással, de természetfilozófiai inspirációk révén alakuló transzcendentálpoezisében sokkal izgalmasabbak azok a vonások, amelyek révén eltávolodik e költészet a panteista-egyneműsítő mozgásoktól – s közeledik a különböző elemek közötti harmonizáció lehetőségei felé. Végül is valami olyasmit szeretnék állítani, hogy a bizalom ennek a különböző elemek közötti harmonizáló elevenségnek az egyik legfontosabb előfeltétele s egyben szervezőereje. Ahogy én látom, a szinkretikus attitűdben van valami végérvényesre hangolt, valami beérkezettségre apelláló, az egész folyamatot s az abban szereplő, azt alakító individuumokat is ez a finalitás határozza meg. Ezzel szemben – Novalis szavaival – „a transzcendentális poétika a szellemmel foglalkozik, inkább szellemmé válik”. És hogy nyomatékosítsa a valamivé válás folyamatát – még egyszer hangsúlyoznám, a szinkretikus finalitással szemben –, Novalis hozzátéveszi: „a transzcendentális poétikában csak egy *általános/közönséges/durva nyers* individuum adódik”. A transzcendentális poétika ellenpárja a praktikus poétika, amelyben „a megképzett, kész individuumról, vagy egy végtelenül létrehozott individuumról van szó”.⁵ Ebben a megvilágításban a transzcendentális és a panteista-szinkretikus poétika közé még bekerül harmadikként a praktikus poétika, így tehát egy rendkívül árnyalt poézisfelfogás bontakozik ki a szemünk előtt.⁶

Ez a durva, nyers individuum a képezhetőség-alakíthatóság elvét hordozza magában, maga a formáló létrehozás tiszta lehetőségtere, tehát tisztán része a természetnek, ennyiben létező. Emellett van ugyanakkor egy másik fontos ismérve, ez pedig nem más, mint a kísérletezés tehetsége, sőt zsenije.

Milyen kevés emberben van meg a kísérletezés zsenije. Az igazi kísérletezőnek magában kell hordoznia *a természet sötét érzését*, amely, minél inkább kiteljesednek képességei, annál biztosabban

⁵ Novalis: *Das Allgemeine Brouillon (Materialien zur Enzyklopädistik 1798/99)*. In: Uő.: *Schriften 3. Das philosophische Werk II*. Herausgegeben von Richard Samuel in Zusammenarbeit mit Hans-Joachim Mähl und Gerhard Schulz. W. Kohlhammer, Stuttgart, 1968. 248. [51.]

⁶ De még ez az ún. praktikus poétika is magában hordozza a végtelenség attribútumát, azaz az approximative folyton megteremtődés erejét, szóval a finalis holizmustól nagyon messze vagyunk.

vezeti őt a saját útján, és annál nagyobb *pontosággal* segít neki megtalálni és meghatározni az elrejtett döntő fenomént. A természet mintegy *inspirálja* az igazi rajongót, és annál tökéletesebben nyilvánítja meg magát általa, minél harmonikusabb a saját *konstitúciója* vele.⁷

A *Das Allgemeine Brouillon* eme 89-es számú, *Fizikai művészetten* című locusát elemezve Hans Blumenberg egyenesen „a világ iránti új bizalmaság”-ról beszél Novalis látásmódja kapcsán, s noha nem rejti véka alá az enciklopédisztikai tervezetet illető averzióját a hardenbergi projektumban megfigyelhető „kóros vonatkoztatási kényszer” miatt,⁸ véleményem szerint valami nagyon pontosat és fontosat talál el s mond ki itt Blumenberg.

A világ iránti új bizalmi viszony alapja a természettel való „minél harmonikusabb *konstitúció*” létrehozása. Az új jelző természetesen arra utal, hogy egykor már létezett az ember és a természet közötti kölcsönös egymásra-vonatkozás, „amikor még minden érthető és jelentőségteljes volt”. Csakhogy a világ „eltávolodott az eredetétől”.⁹ Ezt a távolságot van hivatva a bizalmi konstitúció csökkenteni. Novalisnak a természet iránti bizalma abból táplálkozik, hogy szerinte a természet jelez: folytonosan kinyilvánítja a teremtés-teremtődés létaktivitását illető szimpátiáját. Az univerzum végtelen nyelvét egy sajátos szignatúratannak kellene invenciózusan dekódolni. Mindezt a költő-filozófus túl azon, hogy teoretikus-reflexív módon is megpróbálja megragadni – egy helyütt pl. így fogalmaz: „A természet létre hív, a szellem tesz-vesz”¹⁰ –, *A szaiszi tanítványok A természet* című második részében egy gazdag redőződésű narratívában viszi színre, s ismét csak előkerül a bizalom:

Nem állíthatjuk, hogy egyféle természet létezik, anélkül, hogy ne mondanánk ezzel valami fellengzőset; minden igyekezet az igazság megragadására a természetről szóló beszédben és beszélgetésben, egyre inkább eltávolít a természetességtől. Már azzal sokat nyertünk, ha a természet tökéletes megértésére való törekvés vággyá nemesedik bennünk, finom és szerény vággyá, mely szívesen gyönyörködik az idegen, hideg lényegben akkor is, ha csak később számíthat bizalmasabb bánásmódra.¹¹

⁷ Novalis: *Das Allgemeine Brouillon*. 256. [89.]

⁸ Hans Blumenberg: „*A világot romantizálni kell*”. Fordította Rákosi Csilla. Vulgo, 2002. 1. 147.

⁹ Blumenberg: „*A világot romantizálni kell*”. 147.

¹⁰ Novalis: *Das Allgemeine Brouillon*. 248. [50.], ehhez vö. még 267-268. [143.]

¹¹ Novalis: *A szaiszi tanítványok*. 218.

Finom distinkciók rajzolódnak itt ki részint az igazság megragadására irányuló igyekezet és a természetesség között, részint a gyönyörködtetés és a bizalmon alapuló figyelem között. Mindezek a megkülönböztetések, mint megannyi szubtilis experimentumok mintegy megmunkálják, konstituálják a költészet anyagát, a természetet. A transzcendentálpoezis tehát a természet nyelvét, sokszínű szignatúráját dekódolja vagy inkább performálja, méghozzá oly módon, hogy az igazi experimentalitás inspiráló sötét erejét engedni hatni a költészet tiszta lehetőségében.

III.

Nos, újra elolvassa a fentebb már idézett *Ofterdingen*-részletet, amelyben az erdő és a hegyorom a vándor bizalmát kéri – ismét fontos hangsúlyozni két, egymással szorosan összefüggő dolgot: egyrészt a bizalom valóban az allegorikus megjelenítés révén formálódik („mintha [...] szólnának”), másrészt e két természeti entitás, úgymond, szignalizációs erejükél fogva, tehát mint szignatúrák kerülnek képbe („olyan sokat jelentőn”). A szignifikáció és megjelenítés egymásra utalva, egymásra vonatkozva képezik a transzcendentális poétika alapelvét.

Nem szóltunk eddig az allegorézis másik fontos jelentésképző eleméről, a „félelmetes, titokzatos folyó”-ról, amely szintén szignatúrája révén van jelen az ábrázolásban, ti. távolról, a horizonton csillan meg a tükre. E folyó az értelmezők legtöbbször szerint maga a Sztüx, a halál folyama, amelybe a vándor szerelme belefűlt. Kedvese elvesztése, e borzalmas veszteség vezeti Heinrich lépteit, emiatti kétségbeesésében pillantjuk meg éppen, amint járja a vidéket. S pontosan ebben a reménytelen helyzetében kerül kapcsolatba vele a „rengeteg erdő” s próbálja meg vigasztalni, valamint a „nagy ormú hegység”, amely mintegy fölül magasodik. Ebben a szituációban szólítja meg vigasztaló árnyaival az erdő s óvó magasodásával a hegy: „Bízzál bennünk, zarándok...” A bizalom-kérés alapja az, hogy ők is perelnek a halállal. Ám ennél van egy sokkal nagyobb horderejű bizalmi forrás, ez pedig nem más, mint amikor az erdő és a hegy arról beszélnek, hogy ezt az ellenségüket, a „félelmetes, titokzatos folyót” ők maguk hívták létre. Ezen a ponton talán érdemes az eredeti nyelven, németül is idézni a szöveget, mert így hallhatóvá válik, hogy Novalis ugyanazt az ígét, ígétövet alkalmazza, mint amelyet a transzcendentális poétikában szerepeltetett természet aktivitásának meghatározására is felhasznált. Az *Ofterdingen*ből: „Vertraue du uns Pilgrim, es ist auch unser Feind, den wir selbst erzeugten...”¹² A *Das Allgemeine Brouillon* 50. sorszá-

¹² Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. In. Uő.: *Schriften* 1. 320.

mú feljegyzésében pedig: „Die Natur zeugt, der Geist macht.” A természet tehát nemz, teremt, létrehoz, miként a költő is, s ebben áll voltaképpen közösségük. Ez lehet bizalmi kapcsolatuk alapja. A *szaizsi tanítványok*ban ezt expressis verbis ki is mondja Novalis: „a természet szelleme legragyogóbban a költeményekben jelenik meg. [...] A természetkutatókat és a költőket egy néppé avatja közös nyelvük. [...] Ki tehát a természet lelkét igazán ismerni akarja, a költők társaságában keresse, mert ott a természet őszinte és kiönti csodálatos szívét.”¹³

A novalisi transzcendentálpoezis *Ofterdingen*-beli részlete azért is kiemelkedő a mi mostani, tehát a bizalom motiválta szempontunkból, mert nem pusztán költői ábrázolás, nem pusztán leír s jellemez egy – történetesen bajor – tájat, hanem létrehozza megszólalásának terét is, ily módon a nyelv, a beszéd, az írás lehetőségterét és a természet kozmológiai terét egyszerre, performatívan teremti meg. Márpedig annak a *khóranak*, lehetőségternek, amely a költés, a gondolkodás, a kölcsönös megértés és értelmezés gesztusai számára is mintegy megjelenést biztosít, leginkább bizalmi indexe van, azaz nem elutasító, nem kritikai, nem megsemmisítő stb. Ahogy Gadamer fogalmaz egy helyütt: „A tér »adódik« – a lét és a keletkezés mellett.”¹⁴ Ezt Platón *Timaios*ának elemzésekor jegyzi meg, ami legfőképp azért érdekes, mert a tér, a khóra adódása Platón szerint nem passzív, vagy még pontosabban nem is történés, minthogy egy különös aktivitás társul hozzá, a magába fogadás és az elfogadás elemi mozgása. A transzcendentalitás jegyében egymáshoz közeledő kozmológiai és poétikai elv harmonizációját tehát az elfogadás, a tér eme eminens jellemzője, az afirmáció segíti elő. Ezt a harmonizációt a tagok saját jogon alakítják: a kozmosz az erdő és a hegy effektív természetisége révén, a poézis a látszat vagy a fikció önállósága révén. Az erdő és a hegy azzal, hogy óvón a vándor fölé magasodnak, egyúttal jeleznek neki, s azzal, hogy ily módon jeleznek, *látszik* úgy, *mintha* beszél-nének is hozzá: „Bízzál bennünk, zarándok...” Ez a bizalmat megformáló „mintha”, vagyis a látszás maga a transzcendentális poézis.

S ez Novalis válasza is egyben Schellingnek a transzcendentális filozófiát a természetfilozófiától elválasztó szándékára. De ez már egy másik történet, illetve ha nem is teljesen más, annak egy másik szála.

¹³ Novalis: *A szaizsi tanítványok*. 217.

¹⁴ Hans-Georg Gadamer: *Idee und Wirklichkeit in Platos 'Timaios'*. In. Uő.: *Gesammelte Werke 6. Griechische Philosophie II*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1985. 256.